

"חלון אל העולם"

חדשות חוץ ו"היסטוריה בת זמננו" בראשית העיתונות העברית (המגיד, 1856-1858)

יעקב שביט

שיכלו להקדיש לסקירתם. אותם פרסומים שזכו לסדירות ורציפות מילאו על כן תפקיד ראשון במעלה בתהליך המודרניזציה של החיים היהודיים.

הכרה היסטורית חדשה – זו המופיעה בחברה ובתרבות היהודית בדמדומי המאה השמונה-עשרה ובהנץ המאה התשע-עשרה – אין פירושה רק הבנה חדשה של תולדות עם ישראל וייחודו בין העמים, או רק ידע חדש על תולדות ישראל בעבר על סמך מקורות היסטוריים שנתגלו מחדש או נתגלו רק עתה, או הרחבת הידע על הנעשה בקהילות ישראל קרובות כרחוקות. פירושה היה גם הענקת ערך להכרת המתרחש והמתהווה בהווה ההיסטורי. הכרה זאת איננה מצמצמת לסביבה הגאוגרפית והפוליטית הקרובה בלבד אלא למכלול התופעות והמאורעות בני הזמן.

הלגיטימציה שניתנה לצורך בידיעה כזאת הייתה שילוב של נימוקים "מסורתיים" ונימוקים "חדשניים"⁴. ראש לכל זה היה צורך תועלת ושימושי, שכן אדם "מודרני" אינו יכול להיות אדיש למתרחש וחסר ידע עליו. ידע שימושי אינו כולל רק מידע שוטף של שערי המטבעות או מחירי התבואה או, להבדיל, על הנעשה בקהילות ישראל השונות. אדם משכיל ומודרני צריך להיות מעורה בהתרחשויות הפוליטיות הלאומיות והבינלאומיות, משום שהעידן החדש הוא בעל אופי אוניברסלי: קצות העולם המרוחקים נקשרו יחד על ידי אמצעי הקשר והתעבורה החדשים. במילים אחרות, העולם החדש הוא תוצר של הקידמה, ומי שרוצה ליטול חלק בקידמה, צריך להכיר אותה. הנימוק ה"מסורתי" או ה"שמרני" לתועלת ולערך שיש בהכרת ההווה והסבר בכך, שתקונו ושיפורו של העולם הוא מעשה האל, והקידמה האנושית הבאה לטובה אינה אלא עוד ראייה ניצחת לפעילותה של ההשגחה העליונה ולשיפור במצבו של עם ישראל. אמנם להלכה "אין חדש תחת השמש" וכל המתהווה ומתרחש נקבע מראש; אמנם נכון הדבר כי עיקר הלגיטימציה ניתנת להכרת העבר ההיסטורי – אך גם הכרת ההווה איננה צריכה להיות מקופחת.

גם כתבי-עת עבריים אחרים, שבאו אחרי המאסף, ראו לעצמם תפקיד להביא ידע על קורות הזמן, כך, למשל, בפתח השנתון החלוצי, שהחל להופיע בלבוב בשנת 1852, כתב יצחק ארטור כי כתב העת

המאסף ו"תולדות הזמן"

כשפרסם המאסף, כתב העת העברי הראשון, שהחל לראות אור בקניגסברג בשלהי שנת 1783, את הפרוגרמה שלו בשם "נחל הבשור", מנה בין שאר המדורים האמורים להיכלל בכתב העת גם את המדור "תולדות הזמן". תכליתו של מדור כזה בשביל מי שקורא רק עברית (ואינו נזקק לעיתונות לועזית) רבה, נאמר שם, בייחוד בימים אלה, שהם "ימי ביכורי פרי המדע והאהבה בכל ממלכות אירופה; 'וזאת למען' ידע כל קורא, אשר אינו יודע לקרוא בלשון העמים, את מצב ה' בימיו [...] ואת אשר יתן ה' בלב מלכים עליהם לטובה"¹.

בין שאר ניצני התמורות החשובות בתרבות היהודית משלהי המאה השמונה-עשרה ואילך, שמסמנים גיליונות המאסף, ראוי למנות כידוע את ראשיתה של הכרה היסטורית חדשה. הכרה היסטורית "משכילית" חדשה זו לבשה אמנם אופי "מתון", והייתה רחוקה מפרשנות או ממסקנות היסטוריות "רדיקליות", אבל היא הציעה תמונת עבר חדשה ויחס שונה – חיובי – לידיעת ההיסטוריה היהודית והכללית.² מדור האקטואליה בהמאסף היה דל לעומת המאמרים שנתפרסמו שם על תולדות גדולי ישראל או המאמרים על ההיסטוריה של פרס, מצרים, יוון, רומא, קרתגו וכדומה,³ אבל לענייננו חשובה כאן הלגיטימציה שהוענקה למעקב הרצוף אחרי האקטואליה בדרך מודרנית או, במילים אחרות, למה שניתן לכנות במידה רבה של צדק "היסטוריה בת-זמננו" (Contemporary History).

ראוי לזכור כי הקורא עברית (או יידיש) בלבד לא היו ברשותו "היסטוריות אוניברסליות" או חיבורים היסטוריים על תולדות הזמן, וממילא הפכו המאמרים האינפורמטיביים בכתבי העת ובעיתונות למקור מידע מרכזי, אם לא בלעדי שלו, לא רק על מאורעות שוטפים בני יומם אלא גם על המתרחש בעולם בפרספקטיבה רחבה יותר של זמן ומקום. מכאן שבכתיבת הכתיבה ההיסטורית היהודית החדשה אין להסתפק רק בספרות ההיסטורית המובהקת. מובן שהיו ידיעות שעברו מפה לאוזן, אבל הקורא העברי למד על המאורעות הגדולים ומשני העולם שהתחוללו במרוצת המאה התשע-עשרה מכתבי העת והעיתונים, שלא הופיעו בצורה קבועה וסדירה והיו מוגבלים הן מבחינת היכולת להשיג ולפרסם ידיעות עדכניות והן מבחינת המקום

והמדיניות הרוסית או הפרוסית. את המקום הרחב שהקדיש בגליונות הראשונים, שייסקרו כאן, להיסטוריה האנגלית בת הזמן, אפשר להסביר לא רק כנובע מהעניין של קהלו באנגליה כמופת של קידמה חברתית ופוליטית, אלא יותר מהיעדר מגבלות לדון בהרחבה רבה במעלליה של בריטניה מעבר לים, ובוודאי משהותו שם של כותב מוכשר המוכר היטב לעורך: דוד גורדון.

בחינה מקיפה ושיטתית של כל מרכיבי "תמונת העולם" על פי המגיד כבואה נאמנה ל"תמונת העולם" של עורכיו וקוראיו איננה אפשרית כאן. כוונתנו להצביע על כמה מאבני היסוד של "תמונת עולם" זו, ובכך לספק פתיחה לבחינה רחבה יותר של המגיד עצמו, ושל העיתונות העברית (או גם היהודית) במרוצת המאה התשע-עשרה בכללותה; הגליונות משתי השנים הראשונות להופעת המגיד (1858-1856) שימשו דוגמה ופתיחה.

ראוי להזכיר כי המגיד התחיל להופיע אחרי שמלחמת קרים כבר הסתיימה בהסדר של שנת 1856, דבר שמנע ממנו את הצורך לקבוע עמדה במלחמה זאת בין בריטניה, נציגת הקידמה הציוויליזציונית, לבין רוסיה הצארית. מאזן הכוחות באירופה התייצב במידה רבה וביטויי המהפכה התעשייתית והטכנולוגית הפכו מוחשיים ביותר: די אם נציין את הפיתוח המהיר של רשת מסילות הברזל באירופה, ובראשה בגרמניה (שבשנת 1850 היו בה יותר מ-5,000 קילומטר של מסילה לעומת כ-3,200 בצרפת). גם ניצנים של רפורמות פוליטיות – אחרי הריאקציה הפוליטית שהולידו מהפכות ב-1848 – בארצות שונות, עוררו תחושה של אופטימיות (באימפריה הרוסית רבו הצפיפות מהצאר, שבשנת 1861 אכן שחרר את הצמיתים). קיצורו של דבר, המגיד התחיל להופיע כמעט באמצע המאה ובתקופת מעבר, שבה הסתמנו כבר הכוחות החדשים העתידיים לעצב את דמותה של אירופה בדורות הבאים. הקורא בגליונותיו אינו מתרשם שמדובר בכתב עת פרוכניציאלי, מלא זוטות ומידע בעל ערך משני, ושעיקר עניינו בחיי היהודים, אלא שהעיתון ער לחשיבות הזמן ולביטויים המרכזיים שלו.

דיווח שוטף ותחליף לספרות היסטורית

בגיליון הראשון של המגיד – "מכתב קורות הימים. יגיד ליעקב מהנעשה בכל חלקי תבל בין כל יושבי חלד אשר ינעם ואשר ראוי לדעת לכל איש ישראלי לתועלתו ולתועלת השפה העברית הנחמדה" – כתב המו"ל והעורך א.ל. זילברמן, ברוח המאסף וההשכלה, כי העיתון החדש "יספר לכם קורות עולם מכל חלקי תבל איראפא, אזיא, אפריקא, אמריקא ואויסטראלען, ממעמד ותהלוכות ומנהגי אחב"י [אחינו בני ישראל] בפרט ומתהלוכות ונימוסי בני-האדם בכלל". ובגיליון מס' 3 הוא הוסיף כי מטרת העיתון "להפיץ ידיעות על הנעשה בתבל בתחום המדעים ובגלילות הארץ וכו', יגיעות מסחר וקניין או בהיסטוריה, לאלה שלא יודעים לקרוא שפה אחרת או לא יחפצו לקרוא ספר". על הלגיטימציה ה"משכילית" לעניין בעבר ההיסטורי מזה ובקורות הזמן מזה חזר המגיד בגליונו מהד' 23 ביולי 1857, ברשימה בשם "תועלת דרישת קורות הימים" מאת ברוך שענפעלד. על השאלה: "האתן לבי לדעת העתים אשר עברו? האעבור בשקידה בין קירותיהם וצבא חליפותיהם? היש שכר לפעולת, או איגע לריק?" – השיב המחבר:

יספר "על דברי ימינו וקורות עתותינו ועל החליפות והתמורות אשר תצמחנה יום יום חדשים לבקרים בארצותינו". התקופה ההיסטורית שלאחר "אביב העמים" נתפסה תפיסה אופטימית כוללת. כמו בהמגיד אחריו, התפתחות הציוויליזציה החדשה נתפסה כהשלמת מעשה הבריאה ושכלולה:

שא נא מסביב עיניך וראה, המדעים ירחיבו את גבולם יום יום, והחכמות תשתלמנה מיום אחד למחרתו. ובהתרחב גבול המדעים וברבות שלמות החכמות, תרב ותגדל שלמות האדם לתורה ולתעודה, לאמת ולתושיה, ונר ה' אורו ואמתו, חופש כל חזרי דת ודין⁵

המגיד: חדשות והכרה היסטורית

ראוי לכן לפתוח את עיוננו בזיקה בין חדשות להכרה היסטורית בהמגיד, אף שהמשיך בקו ובמגמות של קודמיו, שכן בניגוד לקודמיו הופיע שבועון זה בצורה סדירה למדי; הופעתו הסדירה, והיותו עיתון חדשותי באופיו, חייבו אותו לעקוב בצורה שוטפת ומקיפה פי כמה מכל קודמיו אחרי המתרחש בעולם בן זמנו.

מדורי חדשות החוץ בעיתונות העברית של המאה התשע-עשרה ראויים להתבוננות משתי נקודות תצפית. מצד אחד, לפנינו פרק מרכזי בתולדות העיתונות העברית (ראו מאמרו של גדעון קוך בחוברת זו). מצד אחר, לפנינו פרק חשוב בתולדות התגבשות התודעה ההיסטורית של היהודים בעת החדשה, שכן כתבי העת והעיתונות היו המפיצים העיקריים של הידע, כמו גם של מושגים וערכים. "חדשות החוץ" בפריודיקה העברית לא הצטמצמו, בדרך כלל, רק לדיווח שוטף ויבש, אלא עירבו מידע בפרשנות, ופרשנות זאת היתה מעוגנת בתמונת עולם מקיפה יותר ובהשקפה היסטורית מבוססת. מכאן שלא מקור הידיעות חשוב כאן, אף לא מהימנותן ומשך הגעתן אל דפי העיתון, אלא הלבוש שבו הלבישו הכותב או העורך את הידיעות הללו, והתבנית ההיסטורית הכוללת שבתוכה שולבו ושהעניקה לו משמעות. סוגיה אחרת, ובהקשר שונה, עניינה ההשפעה שהייתה לחדשות החוץ על תהליכים והכרעות בחברה היהודית בת הזמן.

אבני יסוד של תמונת עולם

המגיד, שראשית הופעתו בשנת 1856 בעיירה הקטנה ליק שעל גבול פרוסיה המזרחית-רוסיה, ראוי לשמש מודל לעיון כזה בשל מרכזיותו.⁶ באמצע שנות החמישים הוא שימש כלי המבטא של "המשכילות המתונה", והיה ממבשרי התנועה הלאומית במרכז אירופה ובמזרחה. מיקומו בליק הפך אותו לחוליה מקשרת בין מזרח למערב והעניק לו נקודת תצפית טובה על המתרחש באירופה. עם זאת קשה לטעון שהיה משוחרר מטרדנותה של הצנזורה הרוסית.⁷ שיקולי צנזורה אכן הדריכו היטב את כל מהלכיו של המוציא לאור והעורך הראשון אליעזר ליפמן זילברמן (משנת 1858 הצטרף אליו כעורך משנה דוד גורדון). כנתיני פרוסי נשמר מלמתוח ביקורת על המתרחש בפרוסיה; וכמי שרוב רובו של קהל קוראיו חי תחת שלטון הצאר, וכנזקק לרישיון להפיץ את העיתון בממלכה הרוסית, נזהר לא פחות גם מלמתוח ביקורת כלשהי על השלטון הרוסי. זוהי בלי ספק הסיבה לכך שהעיתון היה חופשי במתיחת ביקורת על הפוליטיקה והמדיניות הבריטית, למשל – גם כשמוסר המידע והמפרש ישב באנגליה ושיגר את מאמריו לליק – ועצור מאוד במתיחת ביקורת על הפוליטיקה

שנה ראשונה

ליק כא אדר התרי"ז ליצירה
דען 17 סען מערץ 1857.

המגיד
מכתב קורות הימים

דען 15 נוממער

יגא לאור פעס אחת ככל שצוה.
אחירו לשנה 4 ר"ט 4 ז"א — כל
דנע 1 ר"ט 1 ז"א — כל איש
החפץ לקבלו יכול להשיגו ע"י כל
פאקטאנט ככל המדינות. או אלני

כל איש החפץ להודיע דבר מה נרצים
לכותבו. עליו לשלם שכר הדפוס כדל
כל שורה 1 ז"א — 6 גל' פ' —
מחיר כל עלה אחד 1/2 ז"א —
חצי זכס פוליש

גיד ליעקב מהנעשה בכל חלקי חבל בין כל יושבי חלד אשר יעם ואשר ראוי
לדעת לכל איש ישראלי — לתועלתו ולתועלת השפה העבריה הנחמדה.

מאתו

אליעזר ליפמאן זיכערמאן.

והאמת והשלום אהבו. זכ"י ט'

על דבר המלחמה אשר בין ממלכת בריטאניא
עם ממשלת כינא.

האיללוסטרעט צייטונג מליפציג הספר מראשית המלחמה הוא
ואת אשר הסב את לב הענגלערער לערוך קרב ולטוב במשפט את
עם הכינעווען ואת כל העשו שמה כפי אשר נטרע לה עיי
יריעות כמותות ונאמנות |
עח אשר החלה המלחמה למרוץ בין אנשי ענגלערד הכינעווען
אסף השר והמושל כמחוז קאנטאן "גופערנער יע" או איה" את כל
צבאותיו וקרא באונתם דברים האלה: רעו כי המודים האכורים

מדם הציתו באש. וישלח הטופערנער שנים עשר אנשים בנחשתים
על צוארם לבית הקאנוול מענגלאנד ויאמר כי המח האנשים אשר היו
על האניה לארכע ציראו ויבקש להשקיש הריב. אבל הענגלערנער
הכירו מיר הערמה אשר חפץ לעשות, כי אנשים אחרים היו אשר לקח
מבית הכלא ו יצגשו את האומללים האלה לברתם ויחר אפם עד למאור
ויחלו לירות בחוקה על סבערי קאנטאן " ביום 27 סען אקטאבער —
וביום 29 סען אקטאבער נפרח חומת העיר ויכירו את שירות המטנה
אשר בהעיר " פאלאט דעם פיצעקענינג " וכאשר ראו כי כלתה
עדיהם הרעה שלה הגופערנער לדרוש לשלום ויחדלו הקולות והרעם
ויחזילו להתענין ולעשות פשר ביניהם; אבר מי יודע מדוע לא יכלו

שנה ראשונה

ליק יג אדר התרי"ז ליצירה
דען 9 סען מערץ 1857.

המגיד
מכתב קורות הימים

דען 14 נוממער

יגא לאור פעס אחת ככל שצוה.
אחירו לשנה 4 ר"ט 4 ז"א — כל
דנע 1 ר"ט 1 ז"א — כל איש
החפץ לקבלו יכול להשיגו ע"י כל
פאקטאנט ככל המדינות. או אלני

כל איש החפץ להודיע דבר מה נרצים
לכותבו. עליו לשלם שכר הדפוס כדל
כל שורה 1 ז"א — 6 גל' פ' —
מחיר כל עלה אחד 1/2 ז"א —
חצי זכס פוליש

גיד ליעקב מהנעשה בכל חלקי חבל בין כל יושבי חלד אשר יעם ואשר ראוי
לדעת לכל איש ישראלי — לתועלתו ולתועלת השפה העבריה הנחמדה.

מאתו

אליעזר ליפמאן זיכערמאן.

והאמת והשלום אהבו. זכ"י ט'

הניון על ממלכת פרס! — המשך מן נוממער 12. —

מלחמת ענגלאנד יא פרס. הוא עתה הציר אשר עליו יסובו
כל רבתי וישובי ארץ ענגלאנד. כאשר בכל דבר חרש אשר יהיה
בארץ דעה ומחשבות בני האדם שונות, אלה מיטינים, ואלה
משטאיים; אלה יאמרו כי טוב הדבר מאד, ולעושהם יאמרו
סחגריים; כי אך רעה חולה הוא אל החבל בכלל או לארץ
מיוחדת בפרש; ככה גם בדבר המלחמה הוא רעה תושבי הארץ
הואת לתחלקנה לשני ראשים; הראש האחד נובע ממקור אחת
אדם אשר הכחה שורש כל אלה האנשים רורפי שלום וצדק וכלכל

העראם בסבורה, לא היה סעולם אחת ממשלת פרס אך ממשלה
מיוחדת בני עצמה (אימאבהאניג) " לואת. האמצעה ממשלה
ענגלאנד להבטיח לארץ הואת את מעטרי הבינים (נייטראליטאט)
לסיכך עליה מהגרת יד האפגאניסטאנים מצד אחד, וסיד הפרטים
מצד השני; למען יהיה לה שלום מסביב. ולכונן את עטוריה במטחה
על יסוד חזק אשר לא בנקל ירופפון בית נכרת בין ממשלה
ענגלאנד ופרס נון הדבר הוא בשנת תרי"ג העברה.
לנגלי אפני הברית הוא; פרס נתנה ידה לבני שלוח צבאות
חולה להעראם בשום אופן; אם לא בדרך עור ומגן לכוך עליה
מצבאות חיל ארצות נכריות; ודיעו מן מאנדארא או מאבלי, וגם

אפריקא – התגלות ארץ חדשה.

אמנם רוח הוא באנוש, נפשו המשכלת אשר הרוממהו על כל רבי רכבות בעלי החיים אין מספר למו בתבל הלוו הגדולה והנפלאה! ונלוה אליה הומן; להיות בעורה במקום אשר תקצר ירה, מקוצר חיי האדם החרוצים פה בארץ, לנלות עטקות מני חושך. מה נשנבו פעולות הרוח באיש אשר רצון נמרץ, לכבוה ללחום נגר כל המניעות וההלאות, ורצץ בכח ואון את כל חומות המכשולים המפתירים את רפה. השכל וול. הרצון לשוכ אתור חיש אחרי שם לדרך פעמיו עלי ערבות. התבל הלוו! הרוח הנשנב הזה קעס בחוקה בלב קאלומבוס רב הפעלים, והלחיב בו רצון אמיץ לחפש אחרי ארצות נעלמות מעין כל חיי, במקום לא שערו אבותיו, ולגלות חבל חדשה עם המון רכבות אנשים וכרואים אין מספר, במקום אשר האמינו כל חכמי דורו, שממות עולם אף שוררת בין מים למים מים רחב ידים; אמנם הוא לא פנה אל דבריהם וחלוטותיהם, ואת התבל החדשה אשר הרו רהו רעיונו, רעיוני דעה והשכל, את התבל הזאת חפש גם מצא אחרי הלאות אין מספר ובעונו שכלו השיב חכמים אחד ודעתם סכל ויהי לנס! הרוח הזה עוד לא נעו, עודני חיי גם בומניו והו, ותקה את רצון האמיץ בלב איש ומננו נבר חכם בעוו, דאקטאר ליווינגסטאן יליר שאפלאנד, לשנס מתניו בעוו ודהראות גם הוא לחכמי, ומננו, המתפארים כי כל רו לא אנס להם, כי אך עיני כשר גם להם, וגם המה שנו ברואה כירב פנימיות ארץ אפריקא, אשר זה שנות אלפים רגל אנשי איירופא לא דרכה שמה, וכל חכמי הדור כלם פה אחד אמרו, כי שמה בלב אפריקא אף מקום ציץ וצלמות, מקום חורב נורא וקטב מריד, עפרה עפרות אש ורוחות להבה תיהטנה שמת מדור דור ולעולמו עולמים, רגל אדם לא הבוא שמה, ופרסות בהמה לא חרוף ארמתה, כי אין בכוח כל חי לכלכל את החום הנורא ואורי השורף שמה נצח, וגם אלה המעטים אשר נסו לסע הלאה מנכולות אפריקא המיושבות ונודעות זה שנות אלפים, שבו אחור ויראו לנפשם מלכת הלאה.

הן מרעת לכל כי רבות הנה הארצות הנשכות על גבולות אפריקא משנות דור, אנשי פארטיגאל יסרו שמה כמה מחוות קאלאניס, צרפת לקחה לה כמה גילות הארץ, סוחרי נפשות אדם, הביאו באניות המון אנשים מאפריקא אל קיבא ואמריקא, ומכרום לעבדים ולשפחות, רבו הדברים אשר נדברו ואשר נכתבו בדבר ארץ אפריקא והכונות יושבה, על גבולותיה, אמנם מה הארץ פנימה, ומהעם היושב עליה אם ישבו שם אנשים, ואת היתה טמונה כחושך נעלם מעין כל חיי, עד לעת כואת, עד אשר קם ונתעורר האדם הגדול דאקטאר ליווינגסטאן והפיץ אור על כל המחשכים חלה ויהי גם הוא לפלא!

– יגלה המסך הסוכך ארץ ומלואה ויהי אור! איש באחיו יגשו ורוח הזמן ביניהם כי יבוא, אז יחדיו יתלכדו במסורות אהבה ובריתוקי השלום נצח.

מאותה נקודת מוצא הקדיש המגיד תיאור ארוך להנחת הכבל הטלגרפי התתימי בין ארצות הברית לאנגליה (שפעל לראשונה ב־5 באוגוסט 1857 ובאופן סדיר רק מ־1866) וגם כאן ראה בהישג הטכנולוגי הזה, מעשה ידי האדם, השלמת מעשה הבריאה:¹⁰ ואתה הקורא אם לבך לא לב אבן הלא תרגיש ותשתומם על מפעלות יוצרנו החונן לאדם דעת אשר דברי שפתותיו יעופו על כנפי נדודים

שקוד בני שקוד לחקור העתים אשר עברו לדעת צבא חליפותיהם, כי ממנו תצא תורה ואורה ותושיה עד אין חקר! ורק מעט מהרבה אודיעך בפעם הזאת מן הטובות הרבות אשר תשיג בקריאת דברי הימים, ואתה אם תתבונן בשקידתך תמצא כן וכן וקב תבואות לך – ועתה שמע!

לפי זה, העיתון ממלא את חובתו ככלי אינפורמטיבי-שימושי בידיעות עדכניות על מזג האוויר, מצב החקלאות, המסחר, שערי החליפין, תנועת הספנות ועוד כהנה וכהנה ידיעות. אך בצדן הוא מביא גם ידיעות השייכות לקטגוריה של "השכלה כללית" כך, למשל, בגיליון 15 באוגוסט 1856 התחילה להתפרסם סדרת רשימות הסוקרת היבטים שונים של תולדות פרוסיה – המערבית והמזרחית. הנימוק הוא, שאין ערך לידיעות השוטפות אם הקורא אינו בקיא ברקע; במקרה דנן בגיאוגרפיה הפוליטית, בדמוגרפיה, בכלכלה ובהיבטים אחרים של תולדות פרוסיה: "... מהות הארץ היא, גדלה, מספר תושביה, סחרה וכל תהלוכותיה". בהמשך לנקודת מוצא זו הביא המגיד בגיליונותיו הבאים חומר רקע על הודו וכינא (סין),⁸ פרס ועוד, כדי שהקורא על המאורעות המתרחשים בארצות הללו, הנמצאות במוקד ההתעניינות הבינלאומית, יבין את ההקשר של המידע השוטף.

הנה כי כן, "חדשות החוץ" בהמגיד אינן רק דיווח שוטף אלא גם תחליף לספרות היסטורית וגאוגרפית עדכנית. אופקו הגאוגרפיים אינם מוגבלים לאירופה, אלא הוא מביא ידיעות שוטפות וחומר רקע על ארצות שונות – גדולות קטנות – ביבשות האחרות. העיתון הרבה בידיעות הנוגעות במישרין לחיי היהודים, אבל בו בזמן גם דיווח על מאורעות שאין להם קשר כלשהו לעם היהודי. מגבלות טכניות גרמו בדרך כלל להתאחרות יחסית בדיווח, שהרי העיתון קיבל את הידיעות באמצעות הדואר ועובדה זו, התנצל, מביאה לכך שהידיעות מהמזרח הרחוק מגיעות ללונדון רק אחר כמה חודשים. בשנתיים הראשונות לקיומו דיווח העיתון בהרחבה על המאורעות בהודו ובסין, על התגליות הארכאולוגיות המרעישות במסופוטמיה, על מלחמת אנגליה-פרס (1856-1857) סביב אפגניסטאן, על מסעו של ליווינגסטון באפריקה, ובעצם על רוב ההתרחשויות ברחבי העולם.

עמדה "אירופוצנטרית"

ההיקף והמגוון של הידיעות והשקפת העולם העולה מתוך דברי הרקע והפרשנות מלמדים כי המגיד ראה, כאמור לעיל, בחיוב את הפיכת העולם דאז לעולם שכל חלקיו ידועים וגלויים וקשורים זה לזה. אף שהתגליות הארכאולוגיות נוצלו על-ידי העיתון כדי להביא ראיות לכך שגם בדורות קדומים מצויות היו "השכלה", "חכמה" ו"קידמה"⁹ – בניגוד להשקפה האבולוציונית של התרבות האנושית – הנה לא יכול היה שלא להתפאר ולהשתבח בשלל גילויי הקידמה בני הזמן. גילוייה של אפריקה, דרך משל, תואר על ידו כהישג אדיר החושף לפני האדם את מעשה הבריאה בכל היקפו.

בגיליון ה־9 במארס 1857 הובאו בנדון הרהורים ושקולים מעשיים ופילוסופיים:

מי יוכל לספר גודל התועלת אשר תצמח בהתגלות הזאת אל ענייני המסחר ודברת בני האדם בכלל!!! הזמן יגיד לנו כל זאת ולנו אך להתפלא על מחשבות תמים דעים מה גדלו ועמקו ודרכיו מה נפלאו! ברצותו – והמון ברואים וארצות רבות טמונות בחושך – וברצותו

לנו לדרוש שלום העיר אשר אנחנו יושבים בה, לירא את ד' המלך
לשמור את כל מוצא פיהו. וחכמינו ז"ל הורו לנו להתפלל בשלמותה
של מלכות.

בו בזמן ראה המגיד בגילויים של שנאת ישראל שרידים מתקופה
קודמת. בתגובה תקיפה כנגד הדימוי השלילי של יהודי המזרח (מזרח
אירופה) בעיתונות הגרמנית כתב המגיד כי פרסומים אלה באו ממי
שעדיין לא הבינו את טיבה של העת החדשה: "האם עוד לא נפקחו
עיניכם לדעת ולראות כי עברו שנות האפלה עת החושך כסה ארץ
וערפל לאומים? או האם כהעטלף הזה לא תוכלו גם אתם להביט
בזהר השמש אשר יפיץ אורו על כל יושבי חלד ואשר לאורו ילכו
גם האנשים האלו אשר עליהם תכוונו חיצו לשונכם?" (20 בפברואר
1858).

באמצעות פתביו הקבועים עקב העיתון מקרוב אחר המאבק
שהתנהל באנגליה כדי לאפשר ליהודים להיבחר לפרלמנט: סיבת
ההתנגדות לכניסת יהודים לפרלמנט איננה אנטישמית, גרס, אלא
התנגדותם של הלורדים להחלטות הפרלמנט ("אהבת הסתירה").
החוק שהתקבל בפרלמנט ב־23 ביוני 1858 היה, לפיכך, ראיה
ניצחת ליכולתו של היהודי להיות אזרח בריטי במלוא מובן המילה:
"אכן כמוהו כאחיו הנוצרים ילידי ארצו לוקח חלק כחלק בכל ענייני
המדינה; בחכמה, במלאכת מחשבת, במסחר וקניין ידו, ואחר כל דבר
טוב ומועיל יאיר נתיב איש יהודי!" היהודי הוא מחלוצי הציוויליזציה
והתרבות באנגליה, ועל כן אין להשתומם "מדוע גברה תשוקת עם
בריטניה לשום היהודי יליד-ואזרח הארץ מקום במושב המחוקקים
חוקי המדינה".

תמונת העולם של המגיד הייתה אופטימית ביסודה. לא זו בלבד
שהוא האמין בשיפור החברה האנושית באמצעות המדע והטכנולוגיה,
והיווה בכך בבואה נאמנה לרוח האופטימית בת הזמן בחוגים רחבים;
הוא גם האמין ברפורמות הפוליטיות של זמנו. כהד נאמן לרוח
ההשכלה המזרח אירופית, ביטא המגיד את התקוות מן המשטרים
האוטוקרטיים בהם חיו רוב קוראיו. הצאר הרוסי ומלך פרוסיה זכו
לפיכך לא רק לדברי הוקרה בגוף החדשות, אלא גם לשירי הלל.
מנקודת התצפית של העיתון, אירופה שלאחר מלחמת קרים היא חבר
מדינות שההרמוניה ביניהן הולכת וגדלה. היציבות והשיפור במערכת
היחסים הבינלאומית, התחזקות השפעתה הברוכה של אירופה
במזרח, התערות היהודים בחברה הפוליטית באנגליה ובארצות הברית
של אמריקה – כל אלה הם ראיה נאמנה להשתכללות המין האנושי
ולסיכויים הנפתחים לפני היהודים להשתלב ולהתערות בסביבתם.

מקום מכובד לעם ישראל

המגיד ביטא כזכור את מגמות המודרניזציה המתונה בחברה היהודית
המזרח אירופית. הוא האמין בקידמה, אך בה בשעה דחה את יומרתם
של רעיונות מודרניים לקעקע ולדחות את האמיתות הישנות של
תורת ישראל. הגילויים הארכאולוגיים שימשו לו הוכחה לכך שכבר
העולם העתיק היה עולם "מתקדם" בתחומים שונים, שהרי בו בעצם
נוצרו התחלות המדע המודרני, ואילו התוכן הדתי והמוסרי של תורת
ישראל לא נפגע ולא התערער על ידי התמורות האינטנסיביות.
אדרבה, הקידמה בכל התחומים נתפסה כהוכחה שאין שנייה לה
לתכנית העומדת ביסודה של הבריאה ולהתערבותה של ההשגחה

דרך מצולות ים גדול ורחב ידים, נתיב לא ידעו עיט על ידי חוט נחושת
ואשר דבר פיו אלו ויגידה למרחוק בכל אפסי ארץ! ברוך המיטיב
לבריותיו לעד ולנצח נצחים! (19 באוגוסט 1857).

הטלגרף, אניית הקיטור ומסילות הברזל מצוירים אפוא על דפי
המגיד פעם אחר פעם כמחוללי הקידמה האנושית. ממילא מובן כי
העיתון המייצג מגמה של מודרניזציה מתונה בחברה היהודית היה
מלא הערכה לבריטניה הגדולה, שהרי היא אמה-הורתה של המהפכה
התעשייתית. האימפריאליזם האנגלי בן הזמן באסיה נתפס על כן
בדרך כלל כמעשה חיובי של הפצת הקידמה בארצות המפגרות
והחשוכות והמגיד מאמץ עמדה "אירופוצנטרית" מובהקת. ואכן,
ברוח זאת מתוארת הפעילות האימפריאליסטית הבריטית בפרס,
בהודו ובסין. בריטניה, המייצגת את הציוויליזציה האירופית, פותחת
את שערי הארצות הללו שהיו חתומות עד כה, והופכת אותן לחלק
מן "העולם התרבותי". בגיליון 17 באפריל 1857 למשל כתב המגיד
כי שערי קנטון וסין עתידים להיפתח בין מרצונו של קיסר סין ובין
בניגוד לרצונו, וכי הקיסר טועה בסגרו 300 מיליון נפש משאר העולם
"ובענינו יראה הטובה אשר תצמח אל ממלכתו אם יכרות ברית שלום
ואהבת נצח את אנשי אירופא כאשר אור ההשכלה יגה עליהם ביתר
שאת מאשר תופע נהרה על שמי יושבי ממלכתו עד עתה".

ואולם, זה היה רק צד של המטבע. ב־30 באוקטובר 1857 – ערב
העברת האחריות על הודו מידי "חברת הודו המזרחית" לידי ממשלת
בריטניה – טען המגיד במאמר פולמוסי כי אנגליה לא השכילה עד
כה להביא את הקידמה להודו ושימרה שם את האלימות והפיגור.
המאמר קרא ליהודי אנגליה לתמוך בדיכוי המרד בארץ זו, ולאחר
מכן "לבקש מד' אלוקיננו לתת בלב הממשלה להיטיב דרכה בהודו,
ותהיה פניה להפיץ אור בארץ רחבת ידיים זו [...] אבל לא להרחיב
ממשלתה ואוצרותיה".

בו בזמן לא נמנע העיתון מלבקר ואף להוקיע את חטאי
האימפריאליזם והוא הבחין באופן חד-משמעי בין הפצת התרבות
האירופית לבין שלטון של דיכוי וניצול. מובן שלא ביטא הערכה
לאורח החיים, למנהגים או לדת של עמי המזרח הרחוק, ואף שום
היסוס באשר לעלינות התרבות האירופית המודרנית, אבל מאידך
גיסא הוא היה רחוק מלחוש אהדה כלשהי לטבעו ולמהותו של השלטון
הבריטי עד כה באסיה. האינטרס הבריטי במזרח הרחוק נסקר בסדרת
מאמרים בשם "שימת עין על קורות בריטניה בארצות קדם, בשנת
1857", שהחלה להתפרסם בגיליון ה־5 בפברואר 1858. ביוני 1858
דיווח העיתון על דיכוי המרד בהודו וחזר על דברי הביקורת החריפים
על אופיו של השלטון הבריטי בארץ זו, האחראי לכך כי היתה זו
"ממשלת-אכזריות, ובאר צרה ממלכת-תרמית!"

תמונת עולם אופטימית ביסודה

נאמן לתקוות האופטימיות מן האוטוקרטיות הנאורה ולקו המרכזי של
נאמנות לארץ המושב ולשלטון בה ותפיסת רוסיה או פרוסיה כארצות
מולדת – פרסם המגיד בגיליונו מ־9 בינואר 1857 קריאה ליהודים
לאהוב את מולדתם וסניגוריה תקיפה עליהם, הדוחה את הטענות כי
יהודים אינם יכולים להיות נאמנים ומסורים למולדותיהם:

והנה ידעתי אחי כי גם אתם תושבי ממלכת רוסלאנד ופאלען לא נופלים
אתם מכל שוכני ארץ, מכל אחיהם בשאר ארצות, כי התורה דומה

2. סוגיה זו נידונה בהרחבה בספרו של שמואל פינר, **השכלה והיסטוריה: תולדותיה של הכרת-עבר יהודית מודרנית**, ירושלים, 1995.
3. צמרון, שם, עמ' 50.
4. דיון במעבר בין לגיטימציה "מסורתית" לגיטימציה "מודרנית" מופיע בספרו של פינר. סיכום הסינתזה הזאת בין "מסורתיות" ל"מודרניות" אפשר לראות במבוא לספרו המעובד (מן הגרמנית) של קלמן שולמן, **דברי ימי עולם**, וילנה תרל"ה (הוצאה שנייה). יש לשאול כאן אם הלגיטימציה המסורתית באה רק כמסווה המיועד לנמעני הספר ולפיכך הוא העניק לאינטרס החדש בהיסטוריה לגיטימציה מסורתית, כדי לתת לו הכשר, או שאכן מדובר באבן פינה של תפיסת עולמה של "השכלה המתונה".
5. ראו, למשל, מנוחה גלבוש, **לקסיקון העתונות העברית במאה ה-XIX**, תל-אביב, 1986, עמ' 102-105.
6. על **המגיד** ותרומתו להתפתחות הרעיון הלאומי, ראו: י. שלמן, "דוד גורדון ועתון המגיד: חילופי עמדות ללאומיות היהודית 1860-1882" **ציון**, שנה מז (תשמ"ב), עמ' 154-164.
7. ראו מאמרו של גדעון קץ.
8. בגיליון ה-20.2.1857 התפרסם מאמר על פרס, על רקע התחרות בינה לבין בריטניה על ההשפעה באפגניסטן, בשם "הגיון על ממלכת פרס-פריזעון". המשכו בא בגיליון ה-9.3.1857, ולאחר מכן הופיעו ידיעות וסקירות על המתרחש בסין – ומידע כללי על ארץ זו. הצורך להביא מידע בכל תחום קיבל כיוון משונה משהו בגיליון ה-3.3.1857, שם נפתחה ידיעה על המתרחש בין בריטניה וסין, בסקירה על תולדות התה...
9. בעניין זה ראו מאמרי, "אמת מארץ תצמח: קווים להתפתחות העניין הציבורי היהודי בארכיאולוגיה", **קתדרה** 44, (יוני 1987), עמ' 27-54.
10. העניין הגדול במדע והמאבק באמונות טפלות הביא את **המגיד** להקדיש מקום נרחב בחודשים מארס ומאי 1857 לתיאור תופעת כוכב השביט שהופיע באותה שנה, מן הבחינה המדעית. מחבר הסקירה – יעקב מרדכי לווינסון – סיכם את הדברים: "כוכבי השביט עוד לא יפחידו; אנכי אדעם אף אכירן; עז להחכמה כי תוכל להביע אמר נשגב וקדוש כזה!" ואם לא די בכך, שיגר דוד גורדון מאנגליה שתי סקירות רחבות היקף על התופעה והשתמש בה כדי להוכיח את עליונות המדע כנגד בעלי אמונות החורבן וקץ העולם. ידיעת האסטרונומיה לא הייתה רק אמצעי כנגד הבערות והאמונות הטפלות, אלא גם ראייה לסדר שכוון יוצר עולם, שהרי "השמים מספרים כבוד אל, ומעשה ידיו מגיד הרקיע".
יצוין כי כל העיתונים העבריים במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה, ולאחר מכן, הרבו לדווח על המצאות וגילויים בתחומי המדע והטכנולוגיה, ובדרך כלל בהתלהבות. ראו בקצרה: יעקב שביט ויהודה ריינהרץ, **אירופה המהוללת והמקוללת**, תל-אביב, 2006, עמ' 35-51.
כן ראו: מנחם בלונדהיים, "טכנולוגיה ותעוהים – תעלומת הכבל הטרנס-אטלנטי וסוגיית הבעלות על אמצעי התקשורת". **היסטוריה** 12, (יולי 2003), עמ' 7-32.

על הנחת הכבל הטרנס-אטלנטי ראו: John Steele Gordon; *A Thread Across the Ocean: The Heroic Story of The Transatlantic Cable*, NY 2002.

העליונה בהיסטוריה בת הזמן, המוליכה אותה אל עידן טוב ומשופר הרבה יותר. הצדדים השלימים של התרבות המודרנית זכו לביקורת נוקבת בהיתפסם כעומדים בניגוד לתדמית הקירבה מצד אחד ולאופי הנורמטיבי של היהדות מצד אחר; אבל לעיתון לא היה שום ספק שיש להפריד בין ההיבטים החיוביים של הקדמה לבין היבטיה השלימים. בסוף 1858 יכול היה **המגיד** לסכם את פני "קורות הזמן" במאמרים בשם "רוח הזמן" מאת ווידוער הלוי (גיליונות 49 ו-50, 21 ו-28 בדצמבר 1858):

ביד חזקה ובורוע נטויה תשלט החכמה בדורנו. שבט ממלכת תפרוש כשחר לכסות הארץ, ויום יום תרב גבורתה וחילה לכתות מפניה צריה אוולת, רשע-כסל, ילידי תפתה וערפל [...] חדשים לבקרים רבים מעשיה; לרגעים תוליד נפלאות, ואין קצה להמון מפעלות חכמי הזמן ולמעשי העמים בכלל אשר לרוח הזמן יתהלכו ועל פי הדור יתו גם יסעו. אמנם, לא מעשה כילי מעשי עמי אירופא; אוצרות החכמה לא במעבה אדמת אירופא לבד יצפנו, אולם מפרי מעשיהם יאמרו להשביע התבל כולה; מעייני הדעת ישלחו להשקות גם ארצות זרים באפסי תבל וקצוי ארץ. ברוח החכמה הרסו גבולי הודו, סינים ויאפאן, ולהיות כטל גם לארצות ההן ולהחיות גם שדמות רחוקות...

כל המפעל הציוויליזציוני הזה מלמד על אחדות המין האנושי ונוטע את התקווה כי הציוויליזציה החדשה תיטע את "נטעי אהבת האדם" בכל רחבי תבל. בעולם חדש זה מובטח מקומו המכובד והמרכזי של עם ישראל. אופקיו ההיסטוריים, הגאוגרפיים והפוליטיים של קורא העברית במזרח אירופה לא היו אפוא צרים וקרתנים. הוא נתבקש להאמין בעתיד טוב יותר הצפוי לו, הן בזכות רפורמות בתחום מגוריו הקרוב והן בזכות התמורות המתרחשות בקצווי עולם רחוקים – שנתקרבו אליו עד מאוד, והפכו לחלק בלתי נפרד מעולמו שלו.

הערות

- * המחבר מודה לטובה שפירא על עזרתה.
* נוסח מתוקן של מאמר שהופיע בקשר מס' 4, נובמבר 1988.

1. על **המאסף** ראו את המונוגרפיה המפורטת שכתב צמח צמרון: **המאסף/ כתב העת המודרני הראשון בעברית**, תל-אביב, 1988. שם, גם על "נחל הבשור" (עמ' 36) ועל תדירות ההופעה של המדורים השונים (עמ' 50). ראו גם: משה פלאי, **שער להשכלה: מפתח מוער להמאסף, כתב העת העברי הראשון**, ירושלים, 2000.